

אביעד הכהן
שלטון החוק, הזכויות והאדם

1. משנה סנהדרין ב, א: המלך לא דן ולא דנין אותו, לא מעיד ולא מעידין אותו.

2. תלמוד בבלי סנהדרין יט, ע"א: "מלך לא דן ולא דנין אותו". אמר רב יוסף: לא שנו אלא מלכי ישראל, אבל מלכי בית דוד - דן ודנין אותן, דכתיב (ירמיהו כא) "בית דוד כה אמר ה' דינו לבקר משפט". ואי לא דינינן ליה - אינהו היכי דינינן? והכתיב (צפניה ב) "התקושו וקושו", ואמר ריש לקיש: קשט עצמך ואחר כך קשט אחרים. אלא מלכי ישראל מאי טעמא לא? - משום מעשה שהיה. דעבדיה דינאי מלכא קטל נפשא, אמר להו שמעון בן שטח לחכמים: תנו עיניכם בו, ונדוננו. שלחו ליה: עבדך קטל נפשא. שדריה להו. שלחו ליה: תא אנת נמי להכא, "והועד בבעליו" (שמות כא), אמרה תורה: יבוא בעל השור ויעמוד על שורו. אתא ויתיב. אמר ליה שמעון בן שטח: ינאי המלך! עמוד על רגליך ויעידו בך. ולא לפנינו אתה עומד, אלא לפני מי שאמר והיה העולם אתה עומד, שנאמר (דברים יט) "ועמדו שני האנשים אשר להם הריב" וגו'. אמר לו: לא כשתאמר אתה, אלא כמה שיאמרו חבריך. נפנה לימינו - כבשו פניהם בקרקע, נפנה לשמאלו - וכבשו פניהם בקרקע. אמר להן שמעון בן שטח: בעלי מחשבות אתם, יבא בעל מחשבות ויפרע מכם. מיד בא גבריאלי וחבטן בקרקע, ומתו, באותה שעה אמרו: מלך לא דן ולא דנין אותו לא מעיד ולא מעידין אותו.

3. דברים רבה ה, ח; ירושלמי סנהדרין ב, א: הלכה שנו חכמים: מלך לא דן ולא דנין אותו וכו', לימדונו רבותינו: למה אין דנין אותו? אמר רבי ירמיה: שכתוב בדוד המלך (תהלים יז) "מלפניך משפטי יצא", הוי אין בריה דן את המלך אלא הקב"ה!".

4. דברים פרק יז: (יד) כי תבא אל הארץ אשר ה' אלהיך נתן לך וירשתה וישבתה בה ואמרת אשימה עלי מלך ככל הגוים אשר סביבתי. (טו) שום תשים עליך מלך אשר יבחר ה' אלקיך בו מקרב אחיך תשים עליך מלך לא תוכל לתת עליך איש נכרי אשר לא אחיך הוא. (טז) רק לא ירבה לו סוסים ולא ישיב את העם מצרימה למען הרבות סוס וזה אמר לך לא תספון לשוב בדרך הזה עוד. (יז) ולא ירבה לו נשים ולא יסור לבבו וכסף וזהב לא ירבה לו מאד. (יח) והיה קשבתו על כסא ממלכתו וכתב לו את משנה התורה הזאת על ספר מלפני הכהנים הלויים. (יט) והיתה עמו וקרא בו כל ימי חייו למען ילמד ליראה את ה' אלקיו לשמר את כל דברי התורה הזאת ואת החקים האלה לעשותם. (כ) לבלתי רום לבבו מאחיו ולבלתי סור מן המצוה ומן ושמאול למען יאריך ימים על ממלכתו הוא ובניו בקרב ישראל.

5. שמואל א פרק ח: (ו) ויאמר שמואל את כל דברי ה' אל העם השאלים מאתו מלך. (יא) ויאמר זה יהיה משפט המלך אשר ימלך עליכם את בניכם יקח ושם לו במרפבתו ובפרשיו ורצו לפני מרפבתו. (יב) ולשום לו שרי אלפים ושרי חמשים ולחרש חרישו ולקצר קצירו ולעשות פלי מלחמתו וכלי רכבו. (יג) ואת בנותיכם יקח לרקחות ולטבחות ולאפות. (יד) ואת שדותיכם ואת פרמיכם וזיתיכם הטובים יקח ונתן לעבדיו. (טו) וזרעיכם וכרמיכם יעשר ונתן לסריסיו ולעבדיו. (טז) ואת עבדיכם ואת שפחותיכם ואת בחוריכם הטובים ואת חמוריכם יקח ועשה למלאכתו. (יז) צאנכם יעשר ואתם תהיו לו לעבדים. (יח) וזעקתם ביום ההוא מלפני מלככם אשר בחרתם לכם ולא יענה ה' אתכם ביום ההוא. (יט) וימאנו העם לשמע בקול שמואל ויאמרו לא כי אם מלך יהיה עלינו. (כ) והיינו גם אנחנו ככל הגוים וישפטנו מלכנו ויצא לפנינו ונלחם את מלחמתנו.

6. עזרא ז, כה-כו: ואנת עזרא, כחכמת אלהך די-בידך מני שפטין ודינין די-להון דאנין (דינין) לכל-עמא די בעבר נהרה, לכל-ידעי, דתי אלהך; ודי לא ידע, תהודעון. וכל-די-לא להוא עבד דתא די-אלהך, ודתא די מלכא--אספרנא, דינה להוא מתעבד מנה: הן למות הן לשרשו (לשרשי), הן-לענש נכסין ולאסורין.

7. משנה סנהדרין א, ה: ואין מוציאין למלחמת הרשות אלא על פי בית דין של שבעים ואחד.

8. משנה סנהדרין פרק ב משנה ד: ומוציא [=המלך] למלחמת הרשות על פי בית דין של שבעים ואחד. ופורץ לעשות לו דרך ואין ממחין בידו. דרך המלך אין לו שיעור.

9. תלמוד בבלי סנהדרין כ, ע"ב: מתני' ומוציא למלחמת הרשות על פי בית דין של שבעים ואחד ופורץ לעשות לו דרך ואין ממחה בידו דרך המלך אין לו שיעור וכל העם בוזזין ונותנין לו והוא נוטל חלק בראש: גמ' תנינא חדא זימנא אין מוציאין למלחמת הרשות אלא על פי בית דין של שבעים ואחד. איידי דתנא כל מילי דמלך תנא נמי מוציאין למלחמת הרשות. אמר רב יהודה אמר שמואל: כל האמור בפרשת מלך מלך מותר בו. רב אמר לא נאמרה פרשה זו אלא לאיים עליהם שנאמר (דברים יז, טו) שום תשים עליך מלך שתהא אימתו עליך. כתנאי: ר' יוסי אומר כל האמור בפרשת מלך מלך מותר בו. ר' יהודה אומר לא נאמרה פרשה זו אלא כדי לאיים עליהם, שנאמר שום תשים עליך מלך שתהא אימתו עליך וכן היה רבי יהודה אומר ג' מצות נצטוו ישראל בכניסתן לארץ להעמיד להם מלך ולהכרית זרעו של עמלק ולבנות להם בית הבחירה רבי נהוראי אומר לא נאמרה פרשה זו אלא כנגד תרעומתן שנאמר (דברים יז, יד) ואמרת אשימה עלי מלך וגו' תניא ר"א אומר זקנים שבדור כהוגן שאלו שנאמר (שמואל א ח, ו) תנה לנו מלך לשפטנו אבל עמי הארץ שבהן קלקלו שנאמר (שמואל א ח, כ) והיינו גם אנחנו ככל הגוים ושפטנו מלכנו ויצא לפנינו.

10. רש"י: "לעשות לו דרך" – לשדהו ולכרמו.

11. רבי מאיר הלוי אבולעפיה (ספרד, מאה י"ג), יד רמה: **יש אומרים** 'פורץ גדרות אחרים – לעשות לו דרך לשדהו ולכרמו'. ולאו מילתא היא מדקתני עלה [=אין זה דבר (שראוי לאומרו), שהרי שנינו על הלכה זו] 'דרך המלך אין לה שיעור'. ואי סלקא דעתך שאית ליה רשותא למיעבד דרך קבועה [=ואם יעלה על דעתך לומר שיש למלך רשות לעשות דרך קבועה] לשדהו ולכרמו, אמאי [=מדוע] 'אין לה שיעור'? ותו, הא לא מכרעא מילתא למימר **דשקיל ארעא דאחריני לגמרי** [=ועוד, לא מוכרע הדבר שיוכל המלך ליטול קרקע של אחרים לגמרי, לצמיתות]? אלא הכין פירושא, דהיכא דאזיל **למלחמת הרשות**, אי נמי לכל היכא דבעי ולא אפשר ליה למיעבר משום גודא דקאי באפיה, לא מחייבינן ליה למיהדר ולמיזיל מאורחא אחריתי, אלא כיוון דקאי התם פורץ לעשות לו דרך. [=אלא כך הוא הפירוש: במקום שהמלך הולך למלחמת הרשות, או במקום שהוא מבקש ללכת אליו ואינו יכול לעבור מפני קיר שחוסם אותו וניצב בדרכו, אין מחייבים אותו לחזור על עקביו וללכת בדרך אחרת, אלא כיוון שהוא עומד שם – פורץ לעשות לו דרך]. והיינו דקתני עלה [=וזהו ששנינו] 'דרך המלך אין לו שיעור', אלא פורץ והולך **כדי שיוכלו מחנותיו והעם אשר ברגליו לעבור**, ואין אומרים יפרוץ כדי שיוכל אחר לעבור ויעברו אחד אחד, בזה אחר זה, אלא פורץ והולך. והני מילי כולוהו – **לפי שעה נינהו**, אבל לאחזוקי בגופה של קרקע לנפשיה [=ודברים אלה כולם – רק לפי שעה, אבל להחזיק בגוף הקרקע לעצמו], כדי שיהא דרך קבוע לשדהו ולכרמו – לא.

12. **מלכים א פרק כא: (א)** ויהי אחר הדברים האלה פָּרַס הַיָּהּ לְנְבוֹת הַיִּזְרְעֵאלִי אֲשֶׁר בְּיִזְרְעֵאל אֲצִל הֵיכַל אַחָב מֶלֶךְ שֻׁמְרוֹן. (ב) וַיִּדְבֶּר אַחָב אֶל נְבוֹת לֵאמֹר תִּנְּה לִי אֶת פְּרָמֶךָ וְיִהי לִי לְגֹן רֶקֶק כִּי הוּא קְרוֹב אֲצִל בֵּיתִי וְאֶתְנָה לְךָ תַּחְתָּיו כָּרֶם טוֹב מִמֶּנּוּ אִם טוֹב בְּעֵינֶיךָ אֶתְנָה לְךָ כֶּסֶף מֵחִיר זֶה. (ג) וַיֹּאמֶר נְבוֹת אֶל אַחָב חֲלִילָה לִי מִה' מִתַּתִּי אֶת נַחֲלַת אֲבֹתַי לְךָ. (ד) וַיָּבֵא אַחָב אֶל בֵּיתוֹ סֵר וְזָעַף עַל הַדָּבָר אֲשֶׁר דִּבֶּר אֵלָיו נְבוֹת הַיִּזְרְעֵאלִי וַיֹּאמֶר לֹא אֶתֶן לְךָ אֶת נַחֲלַת אֲבֹתַי וַיִּשָּׁפַב עַל מִסְתּוֹ וַיִּסַּב אֶת פָּנָיו וְלֹא אָכַל לֶחֶם. (ה) וַתָּבֵא אֵלָיו אִיזָבֵל אִשְׁתּוֹ וַתִּדְבֶּר אֵלָיו מִה זֶה רִוְחֶךָ סָרָה וְאִינְךָ אָכַל לֶחֶם. (ו) וַיִּדְבֶּר אֵלֶיהָ כִּי אֲדַבֵּר אֶל נְבוֹת הַיִּזְרְעֵאלִי וְאֹמַר לוֹ תִּנְּה לִי אֶת פְּרָמֶךָ בְּכֶסֶף אוֹ אִם חֲפֵץ אֶתְנָה לְךָ כָּרֶם תַּחְתָּיו וַיֹּאמֶר לֹא אֶתֶן לְךָ אֶת פְּרָמֶךָ וַיִּשְׁרָאֵל קוּם אָכַל לֶחֶם וַיִּטֵּב לְבָד אֲנִי אֶתֶן לְךָ אֶת כָּרֶם נְבוֹת הַיִּזְרְעֵאלִי. (ח) וַתִּכְתֹּב סִפְרִים בְּשֵׁם אַחָב וַתַּחֲתֶם בְּחַתְמוֹ וַתִּשְׁלַח <הספרים> סִפְרִים אֶל הַזְּקֵנִים וְאֶל הַחֲרִים אֲשֶׁר בְּעִירוֹ הַיֹּשְׁבִים אֶת נְבוֹת. (ט) וַתִּכְתֹּב בְּסִפְרִים לֵאמֹר קְרָאוּ צוּם וְהוֹשִׁיבוּ אֶת נְבוֹת בְּרֹאשׁ הָעָם. (י) וְהוֹשִׁיבוּ שְׁנַיִם אֲנָשִׁים בְּנֵי בְלִיעֵל נְגִדוֹ וַיַּעֲדוּהוּ לֵאמֹר בְּרַכַּת אֱלֹהִים וְנִמְלֶךְ וְהוֹצִיאָהוּ וְסִקְלָהוּ וַיָּמָת. (יא) וַיַּעֲשׂוּ אֲנָשֵׁי עִירוֹ הַזְּקֵנִים וְהַחֲרִים אֲשֶׁר הַיֹּשְׁבִים בְּעִירוֹ כַּאֲשֶׁר שָׁלַח אֵלֶיהָ אִיזָבֵל כַּאֲשֶׁר כָּתוּב בְּסִפְרִים אֲשֶׁר שָׁלַח אֵלֶיהָ. (יב) קְרָאוּ צוּם וְהוֹשִׁיבוּ אֶת נְבוֹת בְּרֹאשׁ הָעָם. (יג) וַיָּבֵאוּ שְׁנֵי הָאֲנָשִׁים בְּנֵי בְלִיעֵל וַיִּשְׁבּוּ נְגִדוֹ וַיַּעֲדוּהוּ אֲנָשֵׁי הַבְּלִיעֵל אֶת נְבוֹת נְגִד הָעָם לֵאמֹר בְּרַךְ נְבוֹת אֱלֹהִים וְנִמְלֶךְ וַיִּצְאָהוּ מֵחוּץ לְעִיר וַיִּסְקְלָהוּ בְּאֲבָנִים וַיָּמָת. (יד) וַיִּשְׁלַחוּ אֶל אִיזָבֵל לֵאמֹר סִקַּל נְבוֹת וַיָּמָת. (טו) וַיְהִי כַּשְּׂמֹעַ אִיזָבֵל כִּי סִקַּל נְבוֹת וַיָּמָת וַתֹּאמֶר אִיזָבֵל אֶל אַחָב קוּם רֵשׁ אֶת כָּרֶם נְבוֹת הַיִּזְרְעֵאלִי אֲשֶׁר מָאֵן לָתֵת לְךָ בְּכֶסֶף כִּי אֵין נְבוֹת חַי כִּי מָת. (טז) וַיְהִי כַּשְּׂמֹעַ אַחָב כִּי מָת נְבוֹת וַיִּקַּם אַחָב לְרַדֵּת אֶל כָּרֶם נְבוֹת הַיִּזְרְעֵאלִי לְרִשְׁתּוֹ. (יז) וַיְהִי דְבַר ה' אֶל אֱלֹהֵי הַתְּשֻׁבִים לֵאמֹר: (יח) קוּם רַד לְקִרְיַת אַחָב מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר בְּשֻׁמְרוֹן הִנֵּה בְּכָרֶם נְבוֹת אֲשֶׁר נָרַד שָׁם לְרִשְׁתּוֹ. (יט) וַדְּבַרְתָּ אֵלָיו לֵאמֹר כֹּה אָמַר ה': הֲרַצְחָתָּ וְגַם נִרְשָׁתָּ? וַדְּבַרְתָּ אֵלָיו לֵאמֹר: כֹּה אָמַר ה' בְּמָקוֹם אֲשֶׁר לָקְחוּ הַכְּלָבִים אֶת דָּם נְבוֹת וְלָקְחוּ הַכְּלָבִים אֶת דָּמְךָ גַּם אֶתְּהָ.

13. **תוספות מסכת סנהדרין דף כ, ע"ב**: מלך מותר וכו'. תימה למה נענש אחאב על נבות כיון שלא רצה למכור לו כרמו? ועוד דבפרק הכונס צאן לדיר (ב"ק דף ס.) קאמר דדוד שאל אם היה יכול להחליף גדישין של שעורין מישראל לתת בפני בהמתו? ויש לומר: דבפרשת המלך כתיב (שמואל א ח) יקח ונתן לעבדיו ולא לעצמו. ועוד יש לומר דבחינם היה יכול ליקח אם היה רוצה, אבל כשהיה שואל אחאב שימכרו לו חשב נבות שרשות בידו לומר לא אמכור. ועוד יש לומר דנענש לפי ששאל הכרם לעשות ע"ז דכתיב (מלכים א כא) והיה לי לגן ירק כמו המתקדשים והמטהרים אל הגנות (ישעיה סו). והנקדן תירץ דאינו מותר רק בשדות הרחוקים מן העיר דלא מעלי [=שאינם מעולים, טובים] כל כך, אבל כרם נבות היה אצל היכל אחאב בשומרון. ועוד יש לומר דדווקא בשדה מקנה, אבל שדה אחוזה שירש מאבותיו לא. כמו שהשיב נבות 'חלילה לי מתתי נחלת אבותי לך'. אי נמי [=אן גם] דפרשת המלך לא נאמרה רק על המלך שנמלך על כל ישראל ויהודה ומאת המקום ואחאב לא מלך על יהודה וגם לא מלך מאת המקום.

14. **רמב"ם, הלכות מלכים ד, ו**: ולוקח השדות והזיתים והכרמים **לעבדיו כשילכו למלחמה** ויפשטו על מקומות אלו **אם אין להם מה יאכלו אלא משם, ונותן דמיהן, שנאמר ואת שדותיכם ואת כרמיכם וזיתיכם הטובים יקח ונתן לעבדיו.**

15. **בבא בתרא ק, ע"א**: רבי יהודה אומר משום רבי אליעזר: **רבים** שבררו דרך לעצמם [=דרך שדה אחר - רשב"ם] - מה שבררו ביררו [=אף על פי שלא נטלו רשות מבעל שדה - רשב"ם]. לרבי אליעזר, **רבים גזלנים נינהו** [=הם]? אמר רב גידל אמר רב: כגון שאבדה להן דרך באותה שדה.

16. **תשובת רבי משה זכות**

א. **שו"ת הרמ"ז [ר' משה זכות], סימן לז**: ראובן ושמעון ובנות יתומות לוי אחיהם ז"ל השותפים משכירים בית הכנסת אחד לקק"י [=קהל קדוש ישמרם צורם ויגאלם] זה כמה ימים ושנים. ויהי אחרי ימים רבים נפלו ביניהם דברי ריבות על דבר בניין אחד שהיו רוצים ממוני בית הכנסת הנ"ל לעשות בתוכו, וקראו האחים הנ"ל לפני בית דין שבעיר, אך לא היטו הממונים את אזנם, ומיאנו לדון בדיני ישראל והלכו בערכאות עכו"ם.

ב. שמה טענו גם כן האחים שירדו [=בני הקהילה] עמהם לדין ישראל, כי כן הוא משפט בני ישראל הכשרים, ובדיקריטיי [=צווים] שניתנו מאת המלכות לק"ק בכללם הורשו להעמיד בית דין ישראל בעיר, ולכוף כל בעל דין לירד לפניהם... כל זה טענו התרו והודיעו להם האחים כמה וכמה פעמים, ועל כל אלה **ביטלו התמיד בבית הכנסת הגדולה**, וצעקו מרה בוועד טובי העיר, כנראה באר היטב מהעדויות והפרוצסיי [=processi], הליך משפטי] שבידם, ולא שוה להם ולא סרו הממונים מדרכם. בין זה ובין זה פסקו מעלות הסינאטיי [=בית הנבחרים של השלטון באותה מדינה] על ההפרשות [=המחלוקות] הנ"ל ודנו לזכות האחים.

ג. ואף-על-פי-כן שוב פעם אחרת חננו קולם הממונים וביקשו מאת המלך שיתן להם כוח ורשות ושלטנות לבנות כפי מה שחשבו לעשות, יען כי **בדיני אומות העולם דין הוא שאיש איש שיש לו בית או שדה הסמוך לבית תפלתם - חייב לתתה לו בדמיה כל זמן ועידן שתצטרך להבניין הבית ההוא**, ואם רוח אחרת עמו [=והוא מסרב], **לוקחים אותה ממנו ביד רמה ובחזקה**. אשר לכן, בהצטרך לבית הכנסת לעת עתה בית האחים והיזק ראייתה לבנות ולהרחיב מקומה, דין הוא שתיתן להם בכח נגד רצון האחים. ולהרדפת [=המרצת] בקשתם יצא כתב מאת המלך והדת ניתנה שיוכלו לבנות ולהרוס כרצונם, כל עוד שיפרעו להדר מלכותו חמשים כפולות ספרד [=סכום כסף מסויים]. הדבר יצא מפיו, והממונים פרעו הכפולות [=doppie], אחד מסוגי המטבעות] ואחר כך הרסו ובנו כרצונם בכוח השוטרים ובזרוע נטויה, וזה נזק: הרסו חומת גבול האחים שהיתה מפרדת בין בתיים ובתי שכנים הקרובים להם ונתצו קמייין [=camino, תנור?], אחד שבחומה ההיא ואין עוד קמייין זולתו בבית האחים שתחת בית הכנסת, הגביהו הגג והיזקו ראיית בית הכנסת אחרת שיש להם לאחים למעלה מבית הכנסת הק"ק [=של הקהילה] בצדה, אף כי סתמו כמעט כל חלון מקום הקודש באופן שאין עוד סוגר אותו ופותח, ועל הכל הסירו קורה אחת גדולה שעליה היה מוצב ומיוסד ארון הקודש [של] בית הכנסת האחים שלמעלה כנ"ל, ולעת עתה נטוי הוא ליפול בנזק גדול ורב במאוד מאוד.

ד. לא שקטה אכן רוח האחים והיתומות הנ"ל, אך היתרו והיתרו כדין וכהלכה בממונים, עד כי מת המלך ההוא. **אחר כך קם בנו תחתיו**, ונתן רשות להאחים שיוכלו לתבוע פעם אחרת מהק"ק [=קהילת קודש] לדין ישראל על כל מאי דכתיב [=על כל מה שכתוב] ומפורש לעיל. ועתה טוענים הממונים שכל מה שעשו - "דינא דמלכותא דינא".

ה. תשובת ר' יחיאל פינצי מפירנצה: מכל מקום ליכא מאן דסבר [=אין מי שסובר] דיכולין הציבור לגזול את היחיד כבנדון דנן, **דאטו [=האם] משום דרבים [הם] - גזלנים ניהו [=הם]?** ... ואם כן ליכא מאן דפליג בנדון דנן דחייבים מעלת ממוני בית הכנסת הנ"ל להחזיר הבית על מכונו הראשון לכל הוצאותיהם לקול האות הראשון [=על פי תביעתם הראשונה] שיתבעום האחים הנ"ל, הואיל ועשו עמהם שלא כדין תורתנו הקדושה.

ו. ואם יאמרו מעלת הממונים הנ"ל דלאו בכוח גזלנות קא אתו [=הם באים], אלא רוצים לשלם כל מה שהם לוקחים משלהם... ועתה הנם מוכנים לפרוע הכל על ידי אנשים בקיאים בשומא, כל זה איננו שווה להם כל עוד שהאחים הנ"ל אינם מתרצים ומתפייסים בזה דגזלנותא הוי אפילו על מנת לשלם.. וגדולה מזו כתב הרמב"ם [=הלכות גזילה א, ט] 'כל החומד עבדו או אמתו או ביתו וכליו ש חבירו, או כל דבר שאפשר לו שיקנהו ממנו, והכביד עליו ברעים [=שלח אליו מכרים שישדלוהו למכור] והפציר בו עד שלקחו ממנו, ואף-על-פי שגן לו דמים רבים - הרי זה עובר בלא תעשה, שנאמר 'לא תחמוד' וכו'...' ולפי זה בנדון דנן נמצינו למדין דלדברי הכל קא עברי מעלת הממונים בלאו ד'לא תחמוד' הואיל ולא נתרצו האחים הנ"ל, וחייבים להחזיר הכל לבעלים. ואם יאמרו מעלת הממונים הנ"ל דיפה כח הקדש מכוח הדיוט, והלכך יוכלו לכוף להאחים הנ"ל לדבר מצווה כזו לרומם את בית אלקינו, **אין זו מן השם לבנות בית ה' בלא צדק ועליותו בלא משפט** דאין עבירה [=יכולה להפוך להיות] מצוה... וכל שכן שאין לרבים ולהקדש להזיק הקדש אחר ולא להדיטות בשום היזק שבעולם... ומצינו למדין בנדון דנן שכל מה שעשו מעלת הממונים בבית הכנסת הנ"ל, הכל הוא כנגד דין תורתנו הקדושה והלכך חייבים להחזיר עטרת בית הכנסת ליושנה ולמתכונתה הראשון...

ז. **תשובת ר' משה זכות**: פשיטא שכל מה שעשו הממונים הנזכרים נגד האחים הנזכרים, שלא כדין עשו, ואינו אלא עושק וגזל, כדכתיב (מיכה ב, ב): "וחמדו שדות וגזלו, ובתים ונשאו, ועשקו גבר וביתו, ואיש ונחלתו". וכן גם הם עשו בבית של אחרים כאדם העושה בשלו, סתרו והרסו כותל המבדיל בין האחים ובין השכנים... ואף-על-גב דיהבי דמי [=שמשלמים הם דמי פיצויים] - מכל מקום חמסני מקרו [=נקראים חמסנים, גזלנים]...

ח. **ואם בנימוסי העכו"ם ובחוקותיהם יש כוח ואל [=יכולת] לבית תפלתם לקחת קרקע שאינו שלו להרחיב גבולו, לא באלה חלק יעקב. צא ולמד מדוד מלך ישראל שלבנות הבית לה' הוצרך ללכת הוא בעצמו לבקש מאת ארונה היבوسی שימכור לו שדהו כרצונו, דאפילו במתנה לא רצה לקחתו כדי שלא יהיה נראה כאונס...**

17. **מנחם אלון**: אותה שנה למדנו מסכת סנהדרין. הייתה זו מסכת קרובה ללבי, לפי ענייניה וסוגיותיה; בכך מצאתי נחמת מה ששוב לא הייתי עמל בתורה כבשנים קודמות. המסכת חביבה הייתה גם על תלמידיי, צעירים נפלאים שחשו ונשמנו אווירה של ערב הקמת מדינה יהודית ריבונית, על בתי משפטה וחוקיה. לא אחת דנו ושוחחנו בשאלת המשפט העברי ומשפט המדינה, הראוי והמצוי. [מנחם אלון, "יובל החמישים של מדרשיית נעם - זכרונות הוראה במדרשיה", במשוך היובל (מ' בר-לב עורך, ת"א תשנ"ו), 91]